

راهبرد سیاسی و امنیتی ایران در خاورمیانه بعد از خروج آمریکا از برجام

دکتر جهانبخش مرادی*

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

منطقه خاورمیانه یکی مهم‌ترین مناطق راهبردی و ژئوپلیتیکی جهان است. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران؛ دو کشور آمریکا و ایران، سیاست‌های متعارضی را در قبال یکدیگر در این منطقه پیگیری کرده‌اند، به گونه‌ای که دو کشور، دشمن یکدیگر به شمار آمده و حتی آمریکا در پیگیری این دشمنی، از توافقنامه برجام که به نظر می‌رسید می‌تواند در گام‌های بعد، این دشمنی را فرونشاند، خارج شد. بر این پایه، پرسش اصلی مقاله آن است که پس از خروج آمریکا از برجام، جمهوری اسلامی ایران، چه راهبردهای سیاسی و امنیتی‌ای برای تأمین امنیت و منافع ملی خود در خاورمیانه اتخاذ کرده است؟ روش تحقیق مقاله، روش توصیفی و تحلیلی است و هدف مقاله آن است که با بررسی این راهبردها، راه‌های مواجهه ایران با آمریکا را پس از خروج آن از برجام، بررسی کند. نتیجه کلی مقاله هم نشان می‌دهد که ایران، پس از خروج ایالات متحده از برجام و اقدامات تنش‌زای آن، راهبردهای خاص خود و از جمله کاستن گام به گام از تعهدات برجامی، حمایت بیشتر از پراکسی‌های و گروه‌های نیابتی شیعی (شامل انصارالله، حشدالشعبی، حزب الله و...)، حضور نظامی بیشتر در منطقه، اقدامات نظامی علیه رقبای منطقه‌ای (مانند عربستان و اسرائیل) و افزایش سیاست نگاه به شرق را در زمینه‌های سیاسی و امنیتی در خاورمیانه اتخاذ کرده است تا امنیت و منافع ملی را خود تأمین کند.

کلیدواژگان

راهبرد، خاورمیانه، ایران، آمریکا، برجام

* نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم سیاسی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران. / ایمیل:

jmoradi@ilam-iau.ac.ir

مقدمه

خاورمیانه یکی از مناطق مهم و استراتژیک جهان است. این منطقه، نه تنها دارای تاریخ تمدن چند هزار ساله است، بلکه محل تلاقی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا می‌باشد. قدرت‌های استعماری، از پرتغالی‌ها گرفته تا بریتانیایی‌ها، همگی برای خود، منافع در منطقه خاورمیانه در نظر داشته‌اند. از اواخر قرن نوزدهم به بعد، با کشف نفت در این منطقه، اهمیت آن دو چندان شد؛ چون که بریتانیا به عنوان قدرت اصلی جهان در ابتدای قرن بیستم سوخت کشتی‌های نیروی دریایی خود را به نفت تبدیل کرد. بعد از جنگ جهانی دوم نیز، با افول بریتانیا، پای آمریکا و شوروی نیز به این منطقه باز شد و آنها نیز بیش از همه در پی منابع نفتی و بعد از آن، نفوذ در کل خاورمیانه بودند. با این حال، آمریکا دست بالا را در برابر شوروی در این منطقه پیدا کرد و نسبت به شوروی راهبردهایی را به کار برد که بتواند متحدان بیشتری در خاورمیانه داشته باشد. پس از فروپاشی شوروی در ۱۹۹۱، آمریکا به مهم‌ترین قدرت بزرگ تبدیل شد که در خاورمیانه نفوذ داشت و تلاش کرده است تا به این نفوذ همچنان ادامه دهد تا آنجا که هر یک از رؤسای جمهور ایالات متحده تا به حال، در سیاست خارجی خود، راهبردهای خاص را برای حل مسائل خاورمیانه در نظر گرفته‌اند.

البته آمریکا در راه نفوذ در خاورمیانه و تحمیل هژمونی خود بر این منطقه، با چالش‌هایی هم روبرو بوده است. مهم‌ترین این چالش‌ها، به انقلاب اسلامی ایران باز می‌گردد که در سال ۱۹۷۹ به پیروزی رسید. با پیروزی این انقلاب، ایران به عنوان یکی از مهم‌ترین قدرت‌های منطقه‌ای خاورمیانه، نه تنها از اتحاد با آمریکا خارج شد؛ بلکه به دشمن آن نیز تبدیل گردید و ایدئولوژی انقلابی در این کشور موجب شد تا ایران به عنوان یکی از اعضای فعال جنبش عدم‌تعهد درآید. از زمان پیروزی انقلاب تا حال حاضر، آمریکا دشمنی‌های بسیاری با ایران انجام داده است که از آن جمله می‌توان به نخستین تحریم‌ها علیه ایران، حمایت از عراق در جنگ تحمیلی، سیاست مهار دوجانبه، تحریم بر سر برنامه هسته‌ای و تبدیل این تحریم‌ها به تحریم‌های بین‌المللی نام برد. تحریم‌های هسته‌ای بین‌المللی که از سال ۲۰۰۸ شدت پیدا کرد، سرانجام منجر به این شد که دولت باراک اوباما در آمریکا با دولت حسن روحانی در ایران، به همراه پنج قدرت بزرگ دیگر جهان بر سر میز مذاکره بنشینند و توافق‌نامه برجام (برنامه جامع اقدام مشترک) را پدید آورند که در آن محدودیت‌هایی برای ایران در فعالیت‌های هسته‌ای به وجود می‌آمد و دارای سقف زمانی هم بود. این موافقتنامه بر اساس یک قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد که با اجماع به تصویب رسید، ضمانت اجرایی پیدا کرد و در برابر ایران تعهد کرده بود تا در همکاری با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و برخی از این قدرت‌ها، بر برنامه هسته‌ای آن نظارت صورت گیرد. اما با روی کار آمدن دونالد ترامپ در آمریکا در سال ۲۰۱۷، وی در اوایل سال ۲۰۱۸ از موافقتنامه برجام خارج شد، چرا که ادعا می‌کرد این موافقتنامه نمی‌تواند منافع و امنیت ملی آمریکا را برآورده نماید و باید توافق

بهتری جایگزین آن شود. حال با توجه به این خروج، پرسش اصلی مقاله آن است که «پس از خروج آمریکا از برجام، ایران چه راهبردهای سیاسی و امنیتی‌ای برای حفظ امنیت و منافع ملی خود در خاورمیانه اتخاذ کرده است؟» فرضیه پاسخ‌دهنده به این پرسش نیز بیان می‌دارد که: «ایران، پس از خروج ایالات متحده از برجام، راهبردهای تدافعی و مقابله‌جویانه در زمینه‌های سیاسی و امنیتی در خاورمیانه و در جهت ایجاد موازنه و بازداشتن تهدیدگران اتخاذ کرده است تا امنیت و منافع ملی خود را تأمین کنند». متغیر مستقل تحقیق، خروج آمریکا از برجام و متغیر وابسته آن نیز، راهبرد سیاسی و امنیتی ایران در خاورمیانه است. برای بررسی این فرضیه، روش تحقیق مقاله، روش توصیفی و تحلیلی است و هدف مقاله آن است که با بررسی این راهبردها، راه‌های مواجهه ایران با آمریکا را پس از خروج آن از برجام، بررسی کند.

۱- پیشینه

در این زمینه دو دسته از پژوهش‌ها قابل ذکرند که در یک دسته بر راهبردهای ایران و در دسته دیگر بر سیاست‌های آمریکا در منطقه تأکید گردیده است.

در قالب دسته اول می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: حیدری و شیخی‌زاده (۱۳۹۸)؛ (۲۰۱۹) در مقاله با عنوان «الزامات حضور راهبردی جمهوری اسلامی ایران در یمن از منظر ژئوپلیتیکی»، بر این باورند که اهداف بنیادین و راهبردی ج.ا.ایران در یمن، از نوع دفاع فعال استراتژیک از منافع ملی کشور بوده و به علاوه حضور در یمن در راستای حفظ متحدین منطقه‌ای و افزایش عمق استراتژیک ایران است.

شوقی (۱۳۹۷)؛ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با گروه‌های تکفیری یمن، عراق و سوریه»، در پی پاسخ به این پرسش است که راهبردهای سیاست خارجی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران در قبال گروه‌های تکفیری در سوریه، عراق و یمن چگونه بوده است؟ وی در پاسخ به این سؤال به این نتیجه دست یافته است که جمهوری اسلامی ایران در برابر تهدیدات امنیتی گسترده گروه‌های تکفیری راهبردها و راهکارهای داخلی، شامل پدافند غیرعامل؛ منطقه‌ای و بین‌المللی شامل شکل‌دهی و تقویت اتحادها و ائتلافات منطقه‌ای، تنش‌زدایی و تلاش در باز نمودن مسیرهای دموکراتیک و سهم نمودن گروه‌های مختلف در عرصه قدرت را مورد توجه قرار داده است.

در قالب دسته دوم هم می‌توان به آثار زیر اشاره کرد: پورسعید و شاپوری (۱۳۹۷)؛ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «دولت ترامپ و شوروی‌سازی جمهوری اسلامی ایران؛ چرایی و چگونگی»، معتقدند که هدف دولت ترامپ از استراتژی «فشار حداکثری» علیه ایران، با خروج از برجام و افزایش تحریم‌ها، شوروی‌سازی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از تجارب دولت ریگان علیه اتحاد شوروی است.

پرتو (۱۳۹۷)؛ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «راهبرد کلان آمریکا در دوره ترامپ؛ درس‌هایی برای ایران»، به استراتژی رئیس‌جمهور دونالد ترامپ از حزب جمهوری‌خواه پرداخته است و اعتقاد دارد که روی کار آمدن دونالد ترامپ مباحث متعددی را در زمینه آینده «راهبرد کلان» ایالات متحده و تأثیر آن بر سیاست خارجی این کشور، در درون ایالات متحده و اندیشکده‌ها و مراکز علمی و سیاسی این کشور برانگیخته است.

سیمون ریچ و پیتر دُمبُروسکی^۱ (۲۰۱۷) در مقاله با عنوان «آیا دونالد ترامپ یک راهبرد کلان دارد» که در شماره ۹۳ مجله امور بین‌المللی به چاپ رسیده است، معتقدند که هیچ کدام از رؤسای جمهوری آمریکا، دیگر نمی‌تواند یک راهبرد کلان مد نظر خود را برگزیند. نقطه ضعف این مقاله آن است که نمی‌تواند به این پرسش پاسخ قانع‌کننده‌ای دهد که اگر راهبرد کلان آمریکا ارتباط کمی با رئیس‌جمهوری دارد، چرا او باما مذاکرات برجام را آغاز کرد و موافقتنامه آن را پذیرفت؟ مارک فیتزپاتریک (۲۰۲۰) نیز در مقاله «برجام، دو سال پس از خروج: برخورداری آمریکا و خاورمیانه از امنیت و آرامش کمتر»، بر این باور است در حالی که دولت ترامپ خروج خود از برجام و افزایش تحریم‌های اقتصادی علیه ایران را به عنوان راهی برای صلح خاورمیانه مطرح می‌کند، افزایش خصومت‌های نشان می‌دهد که این اقدام اشتباه بوده است.

۲- رهیافت نظری: واقع‌گرایی نئوکلاسیک تدافعی

از نظر گیدئون رز،^۲ «واقع‌گرایی نئوکلاسیک»^۳ مجموعه از آثار در روابط بین‌الملل است که در تبیین سیاست خارجی و فراتر از آن در توضیح روابط بین‌الملل از بسیاری از بینش‌های واقع‌گرایی استفاده می‌کنند. نوکلاسیک‌ها بر اساس تقسیم‌بندی جک اسنایدر از واقع‌گرایی در دو مقوله تهاجمی^۴ و تدافعی^۵ گنجانده می‌شوند. در حالی که واقع‌گرایان تهاجمی، آنا‌رشی^۶ را وضعیت هابزی می‌دانند که در آن امنیت امری کمیاب است و دولت‌ها می‌کوشند با به حداکثر رساندن امتیازات نسبی خود به آن دست یابند، در مقابل واقع‌گرایان تدافعی بر این باورند که امنیت چندان نایاب نیست و در نتیجه دولت‌هایی که این مسأله را در می‌یابند رفتار تهاجمی نخواهند داشت و تنها در شرایطی که احساس کنند تهدیدی علیه آنها وجود دارد واکنش نشان می‌دهند و این واکنش نیز اغلب در سطح ایجاد موازنه و بازداشتن تهدیدگر است. از طرفی، تنها در شرایطی که معضله‌ی

^۱. Reich and Dombrowski

^۲. Gideon Rose

^۳. Neoclassical Realism

^۴. Offensive

^۵. Defensive

^۶. Anarchy

امنیت خیلی جدی شود و واکنش‌های سخت‌تری به شکل بروز تعارضات رخ خواهد نمود (مشیرزاده، ۱۳۸۴: ۱۲۹-۱۳۳)؛ (Moshirzadeh, 2005: 129-133). در واقع، رئالیست‌های تدافعی به قدرت نه به منزله یک هدف؛ بلکه به مثابه ابزاری برای حفظ امنیت نگاه می‌کنند. از نظر آنها احتمال از دست دادن امنیت در شرایط آنا‌رشی از یکسو و مخالفت قدرت‌های دیگر از سوی دیگر باعث می‌شود که دولت‌ها انگیزه‌های مرتبط با کسب قدرت بیشتر را کنار بگذارند و به میزان موجود اکتفا کنند و به دنبال سیاست حفظ وضع موجود باشند (کامل، ۱۳۸۳: ۱۶۰)؛ (Kamel, 2004: 160). رئالیست‌های تدافعی نظام بین‌الملل را آنا‌رشیک می‌دانند، اما آنا‌رشی از منظر آنها بی‌ضررتر از آن چیزی است که رئالیست‌های تهاجمی تصور می‌کنند. آنها تأثیر ساختار آنا‌رشیک نظام بین‌الملل بر رفتار روابط بین‌الملل دولت‌ها را سهل‌گیرانه‌تر فرض می‌کند و معتقد است دولت‌ها در این شرایط به جای جستجوی حداکثر قدرت در پی بیشینه‌سازی امنیت هستند و دولت‌ها می‌توانند از طریق ایجاد موازنه قدرت از عهده‌ی عمده تهدیدات خارجی برآیند؛ بنابراین تنها در شرایط ترسناک یا از طریق دولت‌های شرور غیرعقلانی است که در محیط بین‌المللی خشونت ایجاد می‌شود. بر این اساس، از منظر رئالیسم تدافعی، روابط بین‌الملل دولت‌ها، از واکنش‌های عمدتاً مسالمت‌آمیز به عوامل سیستمی تشکیل می‌شود (Rose, 1998: 150).

دلیل بهره‌گرفتن از نظریه واقع‌گرایی تدافعی بیش از همه آن است که پس از خروج آمریکا از برجام، به وضوح می‌توان رفتارهای مبتنی بر واقع‌گرایی تدافعی را در سیاست خارجی ایران در منطقه خاورمیانه، مشاهده کرد. خروج آمریکا از برجام، نه تنها نشان داد که آمریکا چنانکه واقع‌گرایی تهاجمی بیان می‌کند برای نهادهای بین‌المللی، همچون شورای امنیت که برجام را به صورت قطعنامه در آورده بود، احترامی قائل نیست؛ بلکه این عمل، موجب بالا رفتن تنش در منطقه خاورمیانه، به ویژه در خلیج فارس شده است که آمریکا می‌خواهد از آنها برای دست یافتن به هژمونی در منطقه استفاده کند. در واقع، اتفاقات پی‌درپی، همچون انفجار بدنه کشتی‌هایی در بندر فجیره، اعزام ناو هواپیمابر آبراهام لینکن به منطقه توسط آمریکا، انفجار در بدنه کشتی تجاری ژاپنی، اعزام هواپیماهای اف-۳۵ توسط آمریکا به پایگاه هوایی این کشور در قطر، ورود پهباد آمریکایی به حریم هوایی ایران، حمله ایران به این پهباد و سقوط آن، توقیف نفتکش بریتانیایی توسط ایران، سقوط پهباد ایرانی به دست آمریکا و...، همگی نشان می‌دهد که ایران برخلاف آمریکا که به زعم واقع‌گرایان تهاجمی در حال افزایش قدرت و نفوذ خود در منطقه و تقویت هم‌پیمانان خویش است، در پی بیشینه‌سازی امنیت خود از طریق ایجاد موازنه و بازداشتن تهدیدگران است و بر این اساس، نظریه واقع‌گرایی تدافعی، می‌تواند یکی از بهترین نظریه‌ها برای تحلیل و توصیف وضعیت حاضر و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه، پس از خروج آمریکا از موافقتنامه بین‌المللی برجام باشد که ضمانت شورای امنیت را نیز داشت تا صلح را در منطقه فراهم آورده و امنیت بین‌المللی را افزایش دهد.

۳- تاریخچه راهبردهای سیاسی و امنیتی خاورمیانه‌ای ایران بعد از انقلاب اسلامی
 پس از انقلاب اسلامی، مهم‌ترین راهبرد خاورمیانه‌ای ایران، صدور انقلاب به انحاء مختلف بوده است. بر اساس این راهبرد، انقلاب اسلامی تلاش کرده است تا الگوی حکومتی خود یعنی جمهوری اسلامی و ارزش‌های آن را در منطقه خاورمیانه ترویج دهد و ایدئولوژی قوی انقلابی شیعی خود را در جهان پیرامون خود منتشر نماید (علیخانی، ۱۳۹۲: ۱۱۲)؛ (Alikhani, 2013: 112). بر این مبنای هم بود که در سال ۱۳۵۹، کشورهای محافظه‌کار منطقه، عراق را ترغیب کردند که به ایران حمله کند و جنگی هشت ساله را برای تضعیف جمهوری اسلامی ایران بر این کشور تحمیل کردند که البته در این راه هم ناکام ماندند (Ozcan, 2011: 7).

پس از جنگ عراق علیه ایران، دولت‌های رفسنجانی با شعار سازندگی تلاش کرد روابط خود را بسیاری از کشورهای خاورمیانه، به‌ویژه در خلیج فارس بهبود بخشد، اما اوج راهبرد تنش‌زدایی ایران با کشورهای خاورمیانه در دوره خاتمی بوده است (اسدی، ۱۳۷۹: ۱۰۰۹)؛ (Asadi, 2000: 1009)، لیکن با روی کار آمدن احمدی‌نژاد در سال ۱۳۸۴ و رویکرد اصول‌گرای وی در بازگشت به صدور انقلاب، منجر شد تا تنش در روابط باز هم بیشتر شود (کشیشیان سیرکی و سهیلی نجف‌آبادی، ۱۳۹۷: ۴۸)؛ (Keshishian Siraki and Soheili Najafabadi, 2018: 48). با چنین راهبردی، روابط ایران با بسیاری از کشورهای محافظه‌کار عرب، مثل عربستان تیره گشت و حتی در ایران، سفارت عربستان نیز تسخیر شد که به تیرگی شدید روابط انجامید.

به هر حال؛ رژیم‌های سعودی، اسرائیل و آمریکا از گسترش نفوذ ایران شیعی در عراق، لبنان، سوریه، یمن و میان‌گروه‌های فلسطینی نگران هستند. قدرت نظامی ایران که در توان موشکی و پهپادی آن تبلور یافته و نمونه‌ای از آن را در هدف قراردادن پایگاه آمریکایی عین‌الاسد می‌توان مشاهده کرد، آنها را با هراس مواجه کرده است (عباسی‌اشلقی و حمیدفر، ۱۳۹۹: ۱۲)؛ (Abbasi, 2020: 12). به این ترتیب، هر چند با روی کار آمدن روحانی در سال ۱۳۹۲، بیش از همه در راهبرد هسته‌ای ایران تغییر به وجود آمد و با امضای توافق برجام، امید به بهبودی در روابط ایران با بسیاری از کشورهای خاورمیانه می‌رفت که به این طریق می‌توانست در راهبرد خاورمیانه‌ای ایران نیز اثر بگذارد، اما خروج آمریکا از برجام، موجب تغییرات وسیعی در این زمینه شده است.

۴- خروج ایالات متحده از برجام و راهبردی سیاسی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه

یکی از منافع اصلی ایالات متحده در منطقه، امنیت انرژی است (Wolf, 2018: 22-34). در این راستا، آمریکا هرگونه دست‌کاری عرضه و تقاضا را به ضرر خود قلمداد می‌کند (Posen, 2016).

در اثر توافق با ایران موسوم به برجام به زعم غربی‌ها تصور می‌شد که این توافق از گسترش سلاح‌های هسته‌ای در خاورمیانه جلوگیری می‌کند و آژانس و عده نظارت دقیق بر برنامه ایران را داد (Rezaei, 2017). به طور کلی، در حالی که باراک اوباما، رئیس‌جمهور اسبق آمریکا، توافق برجام را قوی‌ترین توافق منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای می‌دانست که تاکنون مذاکره شده است. دونالد ترامپ، رئیس‌جمهور سابق آمریکا، آن را به عنوان «یکی از بدترین معاملات تاریخ» برشمرد (The Economist, November 23, 2021). او آژانس را به پنهان‌کاری درباره برنامه ایران متهم کرد و در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷ از برجام خارج شد (Washington Times, May 8, 2018). ترامپ چشم اندازه یک ایران مجهز به سلاح هسته‌ای را باعث ناامنی در منطقه می‌دانست و به همراه جامعه بین‌الملل مجموعه‌ای از تحریم‌های فلج‌کننده را علیه ایران به مرحله اجرا گذاشت (Rezaei, 2019). تصمیم ترامپ توافقی بود که هیچ‌بند خروجی نداشت. در این راستا و در اثر تحریم‌ها، حتی سرمایه خارجی بسیاری از کشورهای منطقه از جمله ترکیه، عربستان، قطر و امارات هم کمتر شد (Brooks and Wohlforth, 2016: 38-40). با توجه به اینکه ترامپ در راستای سیاست یکجانبه‌گرایی و در چارچوب سیاست فشار حداکثری در پی خروج از برجام، از قدرت اجبار علیه ایران بهره برد که شامل «تحریم‌های اقتصادی، ممنوعیت تسلیحاتی و فناوری، بهره‌گیری از ابزار انرژی، رهگیری دریایی، حمایت از مخالفان رژیم و عملیات سایبری تهاجمی» می‌شد (نفسبندی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۶)؛ (Naqshbandi and others, 2020: 166)، بنابراین، جمهوری اسلامی ایران در این مورد واکنش نشان داد و راهبردهایی را به مرحله اجرا گذاشت که ذیلاً به آنها می‌پردازیم:

۴-۱- کاستن گام به گام از تعهدات برجامی

در مورد راهبردهای خاورمیانه‌ای جمهوری اسلامی ایران، پس از خروج آمریکا از برجام، نخستین نکته‌ای که باید بیان شود، واکنشی است که ایران به این خروج انجام داده است. در روز چهارشنبه ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۸ و یک‌سال پس از خروج یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا از برجام «شورای عالی امنیت ملی ایران با صدور بیانیه‌ای اعلام کرد این کشور براساس بندهای ۲۶ و ۳۶ برجام، اجرای برخی اقدامات در چارچوب این تعهدنامه را متوقف می‌کند. این بیانیه در توضیح کاهش تعهدات گفته است که جمهوری اسلامی ایران در مرحله فعلی دیگر خود را متعهد به رعایت محدودیت‌های مربوط به نگهداری ذخایر اورانیوم غنی شده و ذخایر آب سنگین نمی‌داند» (یورو نیوز، ۲۰۱۹)؛ (Euronews, 2019).

در پی انتشار این بیانیه، حسن روحانی رئیس‌جمهور ایران در جلسه هیأت دولت گفت: «از امروز فروش اورانیوم غنی شده و آب سنگین را متوقف می‌کنیم» و در بیانیه شورای عالی امنیت ملی به کشورهای باقی‌مانده در برجام شصت روز فرصت داده شده تا تعهدات خود به ویژه در حوزه‌های بانکی و نفتی را عملیاتی نمایند؛ در غیر این صورت در گام بعدی جمهوری اسلامی ایران «رعایت

محدودیت‌های مربوط به سطح غنی‌سازی اورانیوم و اقدامات مربوط به مدرن‌سازی رآکتور آب سنگین اراک را نیز متوقف خواهد کرد» (یورو نیوز، ۲۰۱۹)؛ (Euronews, 2019). این تصمیم ایران در همین روز طی نامه‌ی حسن روحانی به اطلاع سران کشورهای عضو برجام شامل بریتانیا، چین، روسیه، فرانسه و آلمان رسید. پس از بیانیه‌ی ایران، کشورهای اروپایی عضو برجام و اتحادیه اروپا با صدور بیانیه‌ای مشترک در واکنش به مهلت ۶۰ روزه ایران برای اجرای تعهدات بانکی و نفتی اعلام کردند که هیچ ضرب‌الاجلی را از سوی تهران نمی‌پذیرند. با این حال، ایران به سخن خود عمل کرد و تا ۱۵ دی ماه ۱۳۹۸ بر اساس پنج گام از تعهدات خود در برجام کاست (خبرگزاری تسنیم نیوز، ۱۳۹۹)؛ (Tasnimnews Agency, 2020).

این راهبرد کاستن از تعهدات برجامی، نه تنها در سطح جهانی و از سوی قدرت‌های بزرگ، بلکه در سطح منطقه خاورمیانه نیز واکنش کشورهای مختلف، به ویژه کشورهای حوزه خلیج فارس که دچار ایران‌هراسی هستند، در پی داشته است. در واقع، «کشورهای عربی واکنش‌های بسیاری را در قبال این امر در رسانه‌های خود منتشر ساختند» (ایران آنلاین، ۱۳۹۸)؛ (Iranonline, 2019).

این کشورها، به خصوص عربستان و امارات که در یمن در جنگی نیابتی با ایران درگیر بوده‌اند، در این اندیشه می‌باشند که بازگشت ایران به فعالیت‌های هسته‌ای سابق، که این بار با توان بالای موشکی ایران نیز همراه شده است، امنیت آنها را در معرض خطر قرار خواهد داد و در نتیجه، به ویژه عربستان به تکاپو افتاده است تا نیروهای خارجی، به خصوص آمریکایی را با افزون نشان دادن خطر ایران، برای تأمین امنیت خود، دعوت کند؛ هرچند که ناچار باشد هزینه آنها را با خرید سلاح از آمریکا پرداخت کند. در سال ۲۰۱۸، ترامپ توانست یک قرارداد فروش تسلیحات به مدت چند سال با عربستان سعودی منعقد کند که ارزش آن ۱۱۰ میلیارد دلار بوده است. به علاوه، در این سال امارات متحده عربی با ۳ میلیارد و ۴۵ میلیون دلار و رژیم اسرائیل با یک میلیارد دلار در ردیف کشورهای بوده‌اند که بیشترین میزان خرید سلاح‌های مختلف نظامی را با آمریکا به ثبت رساندند» (Anadolu Agency, December 28, 2018). اگرچه مقامات ایرانی همواره اعلام داشته‌اند که امنیت خلیج فارس باید به دست نیروهای منطقه‌ای حفظ شود و راهبرد ایران در خلیج فارس، نیز همواره همین بوده است، اما شورهای همچون عربستان علاقه دارند تا با افزایش تنش، پای نیروهای غربی را به منطقه باز کنند و به دلیل ضعف‌های ساختاری امنیتی خود، از این حضور احساس امنیت کنند.

۴-۲- حضور نظامی بیشتر ایران در منطقه

همان‌طور که گفته شد، هر چند قدرت‌های منطقه‌ای مثل عربستان، به دنبال باز کردن جای پای قدرت‌های فرامنطقه‌ای مثل آمریکا بوده‌اند، اما ایران هم بیکار ننشسته و راهبرد خود در منطقه، مبتنی بر تقویت و حضور هر چه بیشتر نظامی خود پس از خروج آمریکا از برجام را به منصفه ظهور گذاشته است؛ به ویژه اینکه، آمریکا ناو آبراهم لینکلن را نیز به منطقه اعزام کرد تا تهدید علیه ایران را

افزایش دهد و به زعم خود ایران را وادار به عقب‌نشینی کند. با این حال، ایران به راهبرد مقاومت آمیز خود ادامه داده و با افزایش قدرت خود در منطقه به دنبال حفظ امنیت خود و متحدانش و بازداشتن تهدیدگران بوده است، چراکه آمریکا در راهبرد تحریمی خود خواسته است تا جلوی فروش نفت ایران را بگیرد و درآمدهای نفتی این کشور را به شدت کاهش دهد و در نهایت ایران را به پای میز مذاکره بکشاند. بر همین اساس نیز بوده است که نفتکش ایرانی گریس ۱ در جبل الطارق به صورت غیرقانونی توسط بریتانیا توقیف شد و ایران نیز در دفاع از خود، نفتکش بریتانیایی را در آب‌های خلیج فارس توسط نیروی دریایی سپاه پاسداران توقیف کرد. این راهبردی مقاومتی موجب شد تا «در نهایت در تاریخ ۱۵ آگوست، دادگاه جبل الطارق حکم آزادی نفتکش ایرانی گریس ۱ را صادر کند (مرصادنیوز، ۱۳۹۸)؛ (Mersadnews, 2019).

آمریکا برای فشار بر ایران، حتی اتفاقات مبنی بر انفجار در بدنه چند کشتی تجاری را به ایران نسبت داد و برای آن که ایران را بیشتر تحریک کند تا ایران اقدام نظامی اول را انجام دهد، یک پهپاد جاسوسی خود را بر فراز خاک ایران فرستاد، اما جمهوری اسلامی ایران با توجه به قوانین بین‌المللی، زمانی که این پهپاد وارد حریم هوایی ایران شد آن را ساقط نمود و به هیچ وجه تا زمانی که این پهپاد در آسمان بین‌المللی بود، به آن کاری نداشت. با این که اقدام ایران یک دفاع مشروع بر اساس حقوق بین‌الملل قلمداد می‌شود، دولت ترامپ با تبلیغات وسیع تلاش کرد تا اعلام نماید ایران این پهپاد را در حریم بین‌المللی مورد حمله قرار داده است. اتفاقی که مورد پذیرش بسیاری در جامعه بین‌المللی قرار نگرفت (کمالی دماوندی، ۱۳۹۸: ۱۱۹-۱۱۸)؛ (Kamali Damavandi, 2019: 118-119). در واقع، راهبرد ایران در این جریان، حضور پر قدرت در منطقه و دفاع مشروع از مرزهای خود بوده است. امری که موجب شد، آمریکا نتواند به اقدامی علیه ایران در این زمینه دست بزند.

۴-۴- حمایت بیشتر ایران از پراکسی‌های (گروه‌های نیابتی) شیعی و اقدامات نظامی علیه رقبای منطقه‌ای (مانند عربستان و اسرائیل)

می‌توان گفت که تیرگی روابط میان ایران و عربستان، بیش از همه در یمن اثر گذاشته است. ایران در راهبرد خود در یمن، که عربستان آن را به عنوان حیاط خلوت خود می‌شناسد، مجبور شده پس از خروج آمریکا از برجام، قدرت خود را افزایش دهد تا امنیت ملی خود را ارتقا بخشد، بنابراین به تقویت نیروهای حوثی انصارالله نیز پرداخته است و به این جهت است که حمله پهبادی به مواضع عربستان از سوی حوثی‌ها نیز افزایش یافته است. «حوثی‌ها که کنترل صنعا یعنی پایتخت یمن را در اختیار دارند، در طی سال‌های اخیر، بر شدت حملات علیه مواضع عربستان افزوده‌اند و خاک عربستان را نیز با موشک و پهپادهای دارای موشک، مورد حمله قرار داده‌اند. از جمله؛ حمله به فرودگاه نجران در ۱ خرداد ۱۳۹۸، در ۱۰ مرداد همین سال، حمله یک پهباد حوثی به رژه نیروهای دولتی یمن ۶۰ کشته برجای گذاشت و در ۲۶ مرداد ۱۳۹۸ نیز حمله پهبادی آنها به یک پالایشگاه

نفی شیبه عربستان در شرق این کشور، خساراتی را بر جای گذاشته است» (یورونیوز فارسی، ۱۳۹۸)؛ (Persian Euronews 2019).

در عراق نیز راهبرد ایران در برابر راهبرد آمریکا که به دنبال «جلوگیری از گسترش ایران در سوریه و عراق» (Edelman and Wald, 2018) بوده است، تقویت حضور خود با افزایش توان نیروهای بسیج مردمی عراق، یعنی حشدالشعبی است که ساختاری شبیه به بسیج مردمی در ایران دارند. هر چند آمریکا از سال ۲۰۱۵، در پی آن بوده است که دولت عراق این نیروها را در ارتش ادغام کند، اما فشارها به دولت عراق، به دلیل مخالفت ایران، هنوز موجب نشده که حشدالشعبی در ارتش عراق ادغام شود. در مورد راهبرد جمهوری اسلامی ایران در سوریه نیز، نشست‌های آستانه باعث شد تا تنش در سوریه بیش از پیش کاهش یابد. در واقع، در پرتو حمایت‌های ایران و روسیه، «دولت سوریه بعد از شکست داعش در داخل سوریه و عراق در موضع برتر قرار گرفت» (احمدزاده، ۱۳۹۸)؛ (Ahmadzadeh, 2019).

راهبرد دیگر ایران در سوریه، آن بوده است که بخش دیگری از محور مقاومت یعنی حزب‌الله لبنان را همچنان مورد حمایت خود قرار دهد. در واقع، حزب‌الله لبنان در بحران سوریه یکی از نیروهای درگیر و یاری‌رسان به نیروهای دولت بشار الاسد و نیروهای مستشاری جمهوری اسلامی ایران بوده است. در واقع، «ایران در بحران سوریه از حزب‌الله لبنان نیز خواست که در کنار حکومت بشار الاسد، ایستادگی کند» (سهیلی نجف‌آبادی و کشیشیان سیرکی، ۱۳۹۷: ۴۴-۴۳)؛ (Keshishian Siraki and Soheili Najafabadi, 2018: 43-44). این بخش از محور مقاومت که در برابر رژیم اسرائیل نیز پیروزی‌های زیادی را به دست آورده است، به پشتیبانی‌های مالی، فنی و نظامی ایران وابسته است و با توجه به تحریم آمریکا که شامل حزب‌الله نیز شده است، ایران برای تداوم نفوذ در خاورمیانه و به‌ویژه لبنان که هم‌مرز با اسرائیل است، نیازمند افزایش توان حزب‌الله است. در راهبرد ایران در این منطقه از خاورمیانه، حزب‌الله نیز به موشک‌های کوتاه‌برد مجهز شده است تا در صورت تهدید شدن ایران توسط اسرائیل، خاک این کشور و منافع آن را مورد تهدید و در صورت لزوم حمله قرار دهد. در واقع، حضور حزب‌الله در همسایگی اسرائیل، یکی از موجبات بازدارندگی اسرائیل و آمریکا در برابر ایران است که تهدیدات خود را پس از خروج آمریکا از برجام افزایش نیز داده‌اند. به هر ترتیب، اکنون با گذشت بیش از ۱۰ سال از بحران، دولت و ملت سوریه همچنان درگیر نبرد با تروریست‌های تکفیری و دولت‌های حامی جریان‌های تکفیری هستند و به مدد ایستادگی ملت سوریه و کمک محور مقاومت اوضاع این کشور در مقایسه با اوج بحران، شاهد بهبود نسبی است و در نتیجه این مقاومت‌ها، گروه‌های تروریستی مانند داعش دیگر چندان در سوریه قادر به عرض اندام نیستند (خبرگزاری ایرنا نیوز، ۱۳۹۹)؛ (Irannews Agency, 2021).

یکی دیگر از راهبردهای خاورمیانه‌ای ایران، پس از خروج آمریکا از برجام، در قبال رژیم

صهیونیستی (اسرائیل) بوده است که در واقع در زمره‌ی راهبردهای محور مقاومت به شمار می‌رود. دونالد ترامپ در مورد اسرائیل دست به اقداماتی زد که از آن جمله می‌توان به انتقال سفارت آمریکا به بیت‌المقدس اشاره کرد. اما اقدام دیگر آمریکا، اتخاذ راهبردی با عنوان معامله قرن برای پایان دادن به منازعه فلسطینی-اسرائیلی بوده است که موضوعات اصلی آن، مشوق‌های اقتصادی برای فلسطین، سرنوشت بیت‌المقدس، آوارگان فلسطینی و محاصره غزه است. «گرچه تنها بعد اقتصاد در طرح به اصطلاح صلح رونمایی شد، جارد کوشنر^۱ مشاور ارشد ترامپ اشاره کرد که فلسطینی‌ها باید امتیازات سیاسی هم بدهند» (ناید، ۱۳۹۸)؛ (Nabid, 2019).

راهبرد ایران در مورد «معامله قرن»، مخالفت با این طرح بوده است که از سوی مقامات رسمی ایرانی عنوان شده است. اما راهبرد عملی ایران در این رابطه آن بود که جمهوری اسلامی ایران و گروه‌های مقاومت فلسطینی، همچون حماس، برای بار دیگر به یکدیگر نزدیک شدند تا مخالفت خود را با معامله قرن و راهبردهایی که ترامپ در حمایت از رژیم اسرائیل در پیش گرفته است، خنثی سازند (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸)؛ (Isnanews Agency, 2019). امری که راهبرد اصلی ایران را در قبال مسأله فلسطین تشکیل می‌دهد و البته راهبرد بلندمدت ایران در این باره، پایان منازعه با رجوع به آرای فلسطینیان و در نهایت تلاش برای محو اسرائیل است.

۴-۴- افزایش و پیگیری سیاست نگاه به شرق

نگاه عملی و نظری غالب در طول سال‌های متمادی گذشته در سیاست خارجی ایران عدم توجه به راهبرد «نگاه به شرق» و بلکه نگاه یک جانبه به غرب بوده است و این باعث غفلت از سایر مراکز و منابع قدرت و ثروت جهانی به خصوص در نزدیکی مرزها گشته است؛ اما در سال‌های اخیر راهبرد نگاه به شرق، به راهبردی منطقه‌گرایانه از سوی جمهوری اسلامی ایران در منظومه‌ی نگاه ژئوپلتیکی و جغرافیایی تبدیل شده است. مناطقی که مدنظر راهبرد نگاه به شرق هستند شامل شرق آسیا (با بازیگران مهمی همچون چین، ژاپن و کره جنوبی؛ جنوب آسیا (با بازیگران مهمی همچون هند و پاکستان)؛ جنوب شرقی آسیا (با بازیگران مهمی همچون مالزی) به علاوه روسیه می‌باشند (آدمی، ۱۳۸۹: ۱۰۴)؛ (Adami, 2010: 104). این کشورها از ظرفیت فوق‌العاده جهت کمک به تأمین منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران برخوردارند و به همین جهت در چارچوب سیاست نگاه به شرق مطمح نظر قرار گرفته‌اند.

در این چارچوب، یکی دیگر از پیامدهای سیاسی خروج آمریکا از برجام و تأثیر آن بر راهبرد ایران، نزدیک شدن بیشتر ایران به قدرت‌های بزرگی مثل روسیه و چین است تا امنیت ملی خود را افزایش دهد. بر این اساس، روابط ایران و روسیه، بعد از قدرت‌یابی پوتین، تحت تأثیر دکتربین اوراسیاگرایی پوتین و تغییرات معادله قدرت در منطقه آسیای جنوب‌غربی، در زمینه‌های امنیتی،

^۱ . Jared Kushner

نظامی، اقتصادی و فرهنگی ارتقا یافته است.

این روابط به ویژه در مورد بحران سوریه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد. به همین جهت، ایران به روسیه به عنوان شریکی راهبردی می‌نگرد که از توان آن می‌تواند برای کاهش فشارهای آمریکا بهره برد. یکی دیگر از این پیامدهای سیاسی خروج آمریکا از برجام، نزدیک شدن ایران به چین است. ایران در سیاست نگاه به شرق خود، برای چین که به نظر می‌رسد تا ۲۰۳۰، به قدرت اقتصادی اول جهان تبدیل شود و جای آمریکا را بگیرد، جایگاه ویژه‌ای قائل است. به طوری که در سفر رئیس‌جمهور «شی جین‌پینگ» به ایران در بهمن ۱۳۹۴، دو کشور بر عزم جدی خود برای برقراری روابط راهبردی تأکید کردند. ایران نه تنها در طرح «کمربند و جاده» چین، یک مسیر مطلوب به شمار می‌آید، بلکه این کشور به ایران و کشورهای نفتی خلیج فارس به عنوان بخش مهمی از تأمین‌کنندگان انرژی کشورهای جهان، برای تداوم رشد اقتصادی خود، نگاه می‌کند. افزون بر این، چین در پی ایجاد یک پایگاه در منطقه خلیج فارس است و ایران را مناسب یافته است، به طوری که یک سند همکاری میان دو کشور تنظیم شده تا چین ۴۰۰ میلیارد دلار در ایران سرمایه‌گذاری انجام دهد. این سند تفاهم که تنها پیش‌نویس آن منتشر شده است، قرار است میان ایران و چین به امضا برسد و پس از اجرایی شدن، اتحادی راهبردی میان آنها ایجاد کند (نقشبندی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۶۷-۱۷۲)؛ (Naqshbandi and others, 2020: 167-172).

از سوی دیگر، با رفتن ترامپ و آمدن بایدن؛ یکی از مسائل حائز اهمیت برای تصمیم‌گیرندگان سیاست خارجی آمریکا، برجام و برنامه هسته‌ای ایران بوده است. با این حال، ۱۴ ماه پس از پیوستن آمریکا به مذاکرات در وین با هدف احیای توافق هسته‌ای ایران، به گفته‌ی کارشناسان، دولت بایدن به دلیل فقدان «اراده سیاسی»، حاضر به برداشتن گام‌های نهایی در خط پایان نیست. بایدن برای شکستن استراتژی خاورمیانه‌ای ترامپ، رئیس‌جمهور سابق آمریکا، کارزار انتخاباتی راه انداخت و متعهد شد که عربستان سعودی را در قتل جمال خاشقجی مفتضح کند و توافق هسته‌ای ایران را که ترامپ آن را رها کرده بود، بازگرداند. با این وجود، در حال حاضر، در زمانی که دولت بایدن در تلاش است تا قیمت نفت را در پی تهاجم روسیه به اوکراین کاهش دهد، مشاوران رئیس‌جمهور، بر اساس گزارش‌ها بر او فشار می‌آورند تا تعهدات خود را تغییر داده و مقابل ولیعهد سعودی سر خم کند و از تصمیم خود برای سفر به ریاض دفاع کرده و همزمان وعده‌ی اعمال فشارهای بیشتر اقتصادی و دیپلماتیک علیه ایران دهد (آزادی، ۱۴۰۱)؛ (Azadi, 2022).

با این اوصاف می‌توان قائل به شکست بایدن در اصلاح سیاست ترامپ بود و تداوم و نه تغییر آمریکا در قبال ایران بیش از پیش مشهود می‌شود و بذر نقرتی که ترامپ کاشته است، بایدن درو خواهد کرد. بایدن همچنین اشاره کرده است که مذاکره برای یک توافق قوی‌تر و طولانی‌تر و به

¹. Xi Jinping

اصطلاح پلن B (که چنین توافقی می‌تواند به شکل «برجام پلاس» باشد و هدف از آن گسترش محدودیت‌های هسته‌ای بر ایران و افزودن محدودیت‌هایی بر فعالیت‌های موشکی آن است) و نه صرفاً احیا و بازگرداندن برجام (پلن A)، هدف نهایی او است. لیکن به نظر می‌رسد در هر دو هدف و پلن خود ناموفق باشد، مگر آن که به خواسته منطقی و قانونی ایران (مانند دادن تضمین‌های مؤثر اقتصادی و تضمین عدم خروج دولت‌های بعدی) هم توجه کند. بایدن از یک طرف، خروج ترامپ از برجام را اشتباه می‌داند و از سوی دیگر خود او نیز مانند سلف خود، به دنبال فشار حداکثری بر ایران است که به گفته‌ی بسیاری از صاحب‌نظران این فشارها تأثیری نداشته و باعث تغییر رفتار ایران نشده‌اند که این واقعیت‌ها، آینده‌ی برجام را در هاله‌ای از ابهام فرو برده و بایدن را در برابر یک تصمیم سخت قرار داده است. به هر حال، باید منتظر بود و دید که آینده مذاکرات برای بازگشت آمریکا به برجام چه خواهد بود و چه تأثیری بر راهبردهای ایران و همچنین آمریکا در منطقه خاورمیانه خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

در دوره باراک اوباما، آمریکا تلاش کرد در راهبرد خاورمیانه‌ای خود، پس از اعمال تحریم‌های یکجانبه و بین‌المللی سخت علیه جمهوری اسلامی ایران بر سر برنامه هسته‌ای، راهبردی همکاری‌جویانه برای مذاکره بر سر یک توافق هسته‌ای به کار بندد و ایران نیز در یک تغییر راهبردی بر سر میز مذاکره با آمریکا و پنج قدرت بزرگ جهانی نشست که دستاورد آن برجام بود. اگرچه برجام با موفقیت همراه بود و به نظر می‌رسید می‌تواند گام‌های دیگری را برای برقراری روابط عادی میان دو کشور بردارد، اما وجود دیوار بلند بی‌اعتمادی در روابط دو کشور، از یک سو باعث شد ایران در پی تحریم‌های آمریکا نتواند هواپیماهای نظامی خریداری کرده و فناوری موشکی خود را توسعه دهد و از سوی دیگر، روی کار آمدن دونالد ترامپ در آمریکا که خواستار بازگرداندن آمریکا به عظمت پیشین بود، سبب شد این خوش‌بینی تداوم نیابد و با خروج ترامپ از برجام، در پی راهبردهای تهاجمی وی برای بازگرداندن قدرت آمریکا در جهان و نیز در خاورمیانه، ایران نیز راهبردهای تازه‌ای را در خاورمیانه در پیش گیرد. در این زمینه و پس از خروج آمریکا از برجام، ایران نیز اعلام کرد که در صورتی که اروپا نتواند منافع لازم را از برجام برای این کشور تأمین کند، در نهایت به برجام پایبند نخواهد بود و تعهدات خود را به اجرا نخواهد گذاشت.

راهبرد دیگر آمریکا تحت ریاست جمهوری ترامپ آن بود که پیش از خروج از برجام، تحریم‌هایی را علیه ایران وضع کرد و پس از خروج از برجام آنها را به شدت افزایش داد. به علاوه، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را در اقدامی بی‌سابقه در جهان، یک نیروی تروریستی اعلام کرد و همچنین ناو هواپیمابر آبراهام لینکلن را به منطقه فرستاد تا قدرت نظامی خود را در خاورمیانه افزایش

دهد. در مقابل، ایران نیز در جهت بیشینه‌سازی امنیت خود، تلاش کرده است تا تحریم‌ها را دور بزند و به علاوه سنتکام (ستاد فرماندهی مرکزی آمریکا) را نیروی تروریستی اعلام کرد و این به معنای آن است که نیروهای مسلح ایران می‌توانند با نیروهای این ستاد در خاورمیانه درگیر شوند. یکی دیگر از راهبردهای آمریکا، فشار بر متحدان خاورمیانه‌ای ایران همچون سوریه، حزب‌الله لبنان، حشدالشعبی در عراق و انصارالله در یمن است، چرا که این متحدان را عرصه‌های اصلی نفوذ ایران در منطقه می‌داند. بنابراین، تلاش کرده تا طی راهبرد همکاری با متحدان خویش، از قدرت این متحدان ایران بکاهد. در مقابل، راهبرد جمهوری اسلامی ایران نیز، این بوده است که نه تنها روابط خود را با این کشورها و گروه‌ها موسوم به مقاومت و گروه‌های نیابتی شیعی تقویت کند، بلکه هر نوع کمک مالی، مستشاری، فنی و نظامی که لازم است از آنها بنماید. در این راهبرد، این بخش‌های مقاومت در واقع بازوهای نفوذ ایران در خاورمیانه هستند که منافع و امنیت ملی ایران را در خارج از مرزهای آن تأمین می‌نمایند. در واقع، راهبرد اصلی ایران در استفاده از این گروه‌ها و کشورهای عضو مقاومت، آن است که هزینه مقابله با جمهوری اسلامی ایران را برای آمریکا، غرب و قدرت‌های منطقه‌ای همراه آن‌ها افزایش دهد و نوعی موازنه و بازدارندگی در برابر آن‌ها ایجاد کند. در نهایت هم می‌توان گفت که خروج آمریکا از برجام توسط ترامپ و به کارگیری سیاست فشار حداکثری که تا اواسط دومین سال حضور بایدن در مصدر قدرت نیز از آن کاسته نشده، موجب شده است تا تهدیدات در ابعاد مختلف داخلی و خارجی علیه ایران افزایش یافته و ایران در راهبرد نگاه به شرق به قدرت‌های بزرگی مانند روسیه و چین نزدیکتر شود و از اروپا فاصله گیرد.

منابع فارسی

- آدمی، ع. (۱۳۸۹)، راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ دیدگاه‌ها، زمینه‌ها، فرصت‌ها. *فصلنامه مطالعات سیاسی*، ۲(۷)، بهار.
- آزادی، ع. (۱۴۰۱). شکست کامل سیاست بایدن در قبال ایران، ۲۶ خرداد، در: <https://ecoiran.com/107/15650>
- احمدزاده، د. (۱۳۹۸). ایجاد منطقه امن در شمال سوریه؛ دامی برای اکراد. *شورای راهبردی روابط خارجی*، ۲۲ مرداد، در: <https://www.scfr.ir/fa/?p=109550>
- اسدی، ب. (۱۳۷۹). «ایران و خلیج فارس: سیاست تنش‌زدایی، گفتگوی تمدن‌ها، مناسبات جدید و صلح و امنیت منطقه. *فصلنامه سیاست خارجی*، ۱۴(۴)، زمستان، ۱۰۲۸-۱۰۰۵.
- ایران آنلاین. (۱۳۹۸). واکنش‌های گسترده خارجی به اقدامات امروز ایران در قبال برجام. کد ۴۶۹۲۰۲، ۱۹ اردیبهشت، در: <http://www.ion.ir/news/469202>
- ایسنا. (۱۳۹۸). تأکید عراقچی بر ضرورت تشکیل ائتلافی از کشورهای اسلامی برای موضع‌گیری

علیه معامله قرن، کد ۹۸۰۴۳۱۱۶۶۴۵، ۳۱ تیر، در: <https://www.isna.ir/news/98043116645>
پرتو، ا. (۱۳۹۷). راهبرد کلان آمریکا در دوره ترامپ: درس‌هایی برای ایران. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۱(۸۱)، ۲۱۳-۲۲۲.

پورسعید، ف.، شاپوری، م. (۱۳۹۷). دولت ترامپ و شوروی‌سازی جمهوری اسلامی ایران؛ چرایی و چگونگی. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۱(۸۱)، پاییز، ۱۰۲-۵۷.

حیدری، س.، شیخی‌زاده، م. (۱۳۹۸). الزامات حضور راهبردی جمهوری اسلامی ایران در یمن از منظر ژئوپلیتیکی. *ماهنامه پژوهش ملل*، ۵(۴۱)، اردیبهشت، ۲۴-۷.

خبرگزاری ایرنا. (۱۳۹۹). سوریه؛ قربانی تروریسم و دخالت بیگانگان، ۲۶ اسفند، در: <https://www.irna.ir/news/84266066>

خبرگزاری تسنیم. (۱۳۹۹). نگاهی به ۵ گام ایران در کاهش تعهدات برجامی. ۱۸ اردیبهشت، در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/02/18>

شوقی، ح. (۱۳۹۷). راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با گروه‌های تکفیری یمن، عراق و سوریه. *ماهنامه پژوهش ملل*، ۱۴(۳۷)، دی، ۱۳۰-۱۱۵.

عباسی اشلقی، م.، حمیدرضا، ح. (۱۳۹۹). اتحاد عربستان سعودی و اسرائیل با آمریکا و پیامدهای آن بر موازنه قدرت و نفوذ جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۱۷(۳)، شماره پیاپی ۶۷، زمستان.

علیخانی، م. (۱۳۹۲). بررسی چرخه تعارض در روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی با تأکید بر دوره ۱۳۹۲-۱۳۸۴. *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، ۹(۲۲)، بهار، ۱۲۹-۱۰۳.

کامل، ر. (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر رئالیسم تهاجمی. *پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی*، ۴(۳۸)، شهریور.

کشیشیان سیرکی، گ.، سهیلی نجف‌آبادی، س. (۱۳۹۷). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال تحولات خاورمیانه (بیداری اسلامی) با تأکید بر بحران سوریه. *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۱۰(۳۷)، زمستان، ۵۰-۲۶.

کمالی‌دماوندی، م. (۱۳۹۸). بررسی مقایسه‌ای راهبردهای خاورمیانه‌ای اوباما و ترامپ در دوران پسابرجام. *پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد روابط بین‌الملل*، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد الکترونیکی، تهران.

مرصادنیوز. (۱۳۹۸). دادگاه عالی جبل الطارق حکم آزادی نفتکش گریس ۱ را صادر کرد، ۲۴ مرداد، در: <http://www.mersadnews.ir/news/381293>

مشیرزاده، ح. (۱۳۸۴). تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: سمت، چاپ پنجم.

ننید، ف. (۱۳۹۸). با طرح صلح کوشنر، ترامپ بازی خطرناکی در خاورمیانه شروع کرده، ترجمه اکرم نبی. *ایسنا*، نقل از سی. ان. ان. ۵ خرداد، در: <https://www.isna.ir/news/98030502115>

نقشبندی، ع.، دهشیری، م.، کشیشیان سیرکی، گ.، قانندی، م. (۱۳۹۹). پیامدهای سیاسی و اقتصادی خروج آمریکا از برجام برای ایران در دوره ترامپ و آغاز دوره بایدن. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۱۷(۳)، شماره پیاپی ۶۷، زمستان. یورونیوز فارسی. (۱۳۹۸). حوثی‌های یمن به پالایشگاه و انبار نفت شیبه عربستان حمله کردند، ۲۶ مرداد، در: <https://fa.euronews.com>

English References

1. Anadolu Agency. (2018). Trump and Sale Weapons in the World, Dec 28, at: <https://www.aa.com.tr/983341>.
2. Brooks, S., Wohlforth, W. (2016). *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.
3. Edelman, E., Wald, C. (2018). Comprehensive U.S. Strategy Toward Iran After the JCPOA. *Jewish Institute for National Security of America*, September 16, at: <https://jinsa.org/>.
4. Fitzpatrick, M. (2020). Two Years After JCPOA Withdrawal, Americans are Less Safe, the Middle East Less Peaceful. IISS, May 12, at: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/05/jcpoa-withdrawal-pompeo-statement>.
5. Ozcan, N. (2011). Turkey-Syria-Iran Triangle is being Redrawn. *Huriyat Daily News*, Jun 22. P. 7. at: <http://www.hurriyetaidailynews.com>.
6. Pozen, B. (2016). *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy* Ithaca. (Cornell Studies in Security Affairs), at: <https://www.amazon.com/Restraint-Foundation-Strategy-Cornell-Security/dp/1501700723>.
7. Reich, S., Dombrowski, P. (2017). Does Donald Trump have a Grand Strategy?. *International Affairs*, 93(5), 1013–1037.
8. Rezaei, F. (2017). *Iran's Nuclear Program: A Study in Proliferation and Rollback*, Palgrave Macmillan. at: <https://www.amazon.com/IRANS-Nuclear-Program-Proliferation-Rollback/dp/3319441191>.
9. Rezaei, F. (2019). JCPOA Collapse: Will Proliferation Follow?. *Middle East Policy*, 14(2).
10. The Economist. (2021). What is the JCPOA, the Deal Meant to Restrict Iran's Nuclear activity?, November 23, at: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2021/11/23/what-is-the-jcpoa-the-deal-meant-to-restrict-irans-nuclear->

activity.

11. Washington Times. (2018). Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned, May 8. at: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>
12. Wolf, A. (2018). After JCPOA: American grand strategy toward Iran. *Comparative Strategy*, 37(1), 22 -34.
13. Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), October, 144-172.

Translated References to English

1. Abbasi Ashlaghi, M., Hamidfar, H. (2020). The Alliance of Saudi Arabia and Israel with the United States and its Consequences on the Balance of Power and Influence of the Islamic Republic of Iran in the Middle East. *Quarterly Journal of International Studies*, 17(3). **(In Persian)**
2. Admi, A. (2009). the strategy of looking to the east in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran; Perspectives on the field of opportunities. *Political Studies Quarterly*, 2(7).
3. Ahmadzadeh, D. (2019). Creating a Safe Zone in Northern Syria; Trap for Kurds. Strategic Council on Foreign Relations, August 13, at: <https://www.s CFR.ir/fa/?p=109550>. **(In Persian)**
4. Alikhani, M. (2013). A Study of the Conflict Cycle in the Relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia with Emphasis on the Period 1384-1392. *Quarterly Journal of Political Science*, 9(22), 103-129. **(In Persian)**
5. *Anadolu Agency*. (2018). Trump and Sale Weapons in the World, December 28, at: <https://www.aa.com.tr/983341>.
6. Asadi, B. (2000). Iran and the Persian Gulf: Detent Policy, Dialogue of Civilizations. New Relations and Peace and Security in the Region. *Foreign Policy Quarterly*, 14(4), Winter, 1005-1028. **(In Persian)**
7. Azadi, A. (2022). The complete failure of Biden's policy towards Iran, June 26, at: <https://ecoiran.com/107/15650>.
8. Brooks, S., Wohlforth, W. (2016). *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*. New York: Oxford University Press.

9. Edelman, E. Wald, C. (September 16, 2018). Comprehensive U.S. Strategy Toward Iran After the JCPOA. *Jewish Institute for National Security of America*, at: <https://jinsa.org/>.
10. Euronews. (2019). Iran Officially Announced the Reduction of the Implementation of its Obligations in JCPOA, May 8, at: <https://fa.euronews.com/2019/05/08/iran-informs-world-powers- it-will-stop-some-commitments-under-nuclear-deal>.
11. Fitzpatrick, M. (2020). Two Years After JCPOA Withdrawal. Americans Are Less Safe, the Middle East Less Peaceful. *IISS*, May 12, at: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/05/jcpoa-withdrawal-pompeo-statement>.
12. Heidari, S., Sheikhezadeh, M. (2019). Requirements for the Strategic Presence of the Islamic Republic of Iran in Yemen from a Geopolitical Perspective. *Journal of Nations Research*, 5(41), 7-24. **(In Persian)**
13. Iran Online. (2019). Extensive Foreign Reactions to Iran's Current Actions towards JCPOA. code 469202, May 9, at: <http://www.ion.ir/news/469202/>. **(In Persian)**
14. Irannews Agency. (2021). Syria; Victims of Terrorism and Foreign Interference, March 16, at: <https://www.irna.ir/news/84266066>. **(In Persian)**
15. Isnanews Agency. (2019). Iraqchi Emphasis on the Need to form a Coalition of Islamic Countries to Take a Stand against the Deal of the Century. code 98043116645, July 22, at: 98043116645 <https://www.isna.ir/news/>. **(In Persian)**
16. Kamali Damavandi, M. (2019). A Comparative Study of Obama and Trump's Middle East Strategies in the Postwar Complex. M.Sc. *Thesis in International Relations*, Islamic Azad University, Electronic Branch, Tehran. **(In Persian)**
17. Kamel, R. (2013). An Introduction to Offensive Realism. Academic Jihad Scientific Information Center Database, 38(4), September.
18. Keshishian Siraki, G., Soheili Najafabadi, S. (2018). Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Middle East (Islamic Awakening) with Emphasis on the Syrian Crisis. *Quarterly Journal of Political and International Research*, 10(37), Winter, 26-50. **(In Persian)**
19. Mersadnews. (2019). The Supreme Court of Gibraltar has Issued the Release of the Grace 1 oil Tanker, August 15, at: <http://www.mersadnews.ir/news/381293>. **(In Persian)**
20. Moshirzadeh, H. (2005). Changes in the Theoretical Relationship, Tehran: Samt. **(In Persian)**

21. Nabid, F. (2019). With Kushner Peace Plan, Trump Has Started a Dangerous Game in the Middle East. translated by Akram Nabi. ISNA, Quoted by CNN, June 5, at: <https://www.isna.ir/news/98030502115>. **(In Persian)**
22. Naqshbandi, A., Dehshiri, M., Keshishian Siraki, G., Ghaedi, M. (2020). Political and Economic Consequences of the US Withdrawal from JCPOA for Iran in the Trump Era and the Beginning of the Biden Era. *Quarterly Journal of International Studies*, 17(3). **(In Persian)**
23. Ozcan, N. (2011). Turkey-Syria-Iran Triangle is being Redrawn. *Huriyat Daily News*, June 22, p.7, at: <http://www.hurriyetaidailynews.com/>.
24. Parto, A. (2018). America's Grand Strategy in the Trump Era, lessons for Iran. *Strategic Studies Quarterly*, 21(81), 213-222. **(In Persian)**
25. Persian Euronews. (2019). Yemeni Houthis Attack on Saudi Oil Refinery and Warehouse, August 17, at: <https://fa.euronews.com> **(In Persian)**
26. Poursaid, F., Shapouri, M. (2018). Trump Administration and Sovietization of the Islamic Republic of Iran; Why and How. *Strategic Studies Quarterly*, 21(81), Fall, 57-102. **(In Persian)**
27. Pozen, B. (2016). Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy Ithaca. *Cornell Studies in Security Affairs*, at: <https://www.amazon.com/Restraint-Foundation-Strategy-Cornell-Security/dp/1501700723>.
28. Reich, S., Dombrowski, P. (2017). Does Donald Trump have a Grand Strategy?. *International Affairs*, 93(5), 1013-1037.
29. Rezaei, F. (2019). JCPOA Collapse: Will Proliferation Follow?. *Middle East Policy*, 14(2), Summer.
30. Rezaei, F. (2017). Iran's Nuclear Program: A Study in Proliferation and Rollback. *Palgrave Macmillan*, at: <https://www.amazon.com/IRANS-Nuclear-Program-Proliferation-Rollback/dp/3319441191>.
31. Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, 51(1), October, 144-172.
32. Shoghi, H. (2018). Foreign Policy Strategy of Islamic Republic of Iran Against the Takfiri Groups of Yemen, Iraq and Syria. *Monthly Study of the Nations*, 4(37), January, 115-130. **(In Persian)**
33. Tasnimnews Agency. (2020). A Look at Iran's 5 Steps in Reducing the Obligations of

- JCPOA, May 7, at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1399/02/18>. **(In Persian)**
34. The Economist. (2021). What is the JCPOA, The Deal meant to Restrict Iran's Nuclear Activity?, November 23, at: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2021/11/23/what-is-the-jcpoa-the-deal-meant-to-restrict-irans-nuclear-activity>.
35. Washington Times. (2018). Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned, May 8. at: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>.
36. Wolf, A. (2018). After JCPOA: American grand strategy toward Iran. *Comparative Strategy*, 17(1), 22 -34.

